

AUDZINĀTĀJS

Pedagoģiski sabiedriska mēnešraksts
2012. gada Marts - Aprīlis
Nr. 2 (170)

AUDZINĀTĀJS Nr.2 04.2012.

Personība postmodernisma laikmetā

Latvijas Nacionālās Skolotāju savienības 2012. gada konferences „Pedagoga personība Latvijas sabiedrībā” referāts

Dr. phil. Ineta Kivle - Latvijas Mūzikas akadēmijas pasniedzēja

Pedagoga personība tiek aplūkota saistībā ar procesiem izglītībā un ētikā, un tiešā veidā filosofija pedagoga personību neskata. Taču jautājums, kādam jābūt cilvēkam, lai, pilnveidojot sevi, nodotu zināšanas citiem, ir bijis aktuāls kopš filosofijas rašanās sākuma. Iepriekšējos gadsimtos paustās atziņas par cilvēku atšķiras no 21. gs. cilvēka izpratnes. Minēšu dažus salīdzinošus aspektus no filosofijas vēstures.

Vārds pedagogs ir cēlies no grieķu vārda *paideia* (παιδεία), kas latviski tulkojams kā audzināšana, izglītošana, mācīšana. Antīkajā kultūrā sevis pilnveidošana ietvēra rūpes gan par ķermeni, gan dvēseli un prātu, gan zināšanas matemātikā, retorikā, mūzikā, filosofijā u.c. legūtā pašpietiekamība liecināja par tikumisku noturību un nobriedušu morāli, kuru Aristotelis (Αριστοτέλης, 384. – 322. g. pr. Kr.) raksturoja kā pašapzinīgu cilvēku: „Pašapzinīgums kā rakstura kvalitāte ir savas vērtības apzināšanās augstākā mērā, bet rīcībā pašapzinīga cilvēka pareizā nostāja izpaužas kā vidus un samērs, jo viņš pats sevi vērtē atbilstoši pienācīgajam.” [1.,88.] Pašapzinīgam cilvēkam piemīt noturīga rakstura kvalitāte, viņš rīkojas atbilstoši, mērķtiecīgi organizē savu dzīvi, ir draudzīgs un labvēlīgs.

Mūsdienās antīkās filosofijas jautājums par audzināšanu ar mērķi cilvēka dvēseli veidot pēc iespējas harmoniskāku, taisnīgi izturēties pret sevi un citiem, šķiet, darba tirgu mūsdienās interesē maz. 21. gs. cilvēki darbojas paši savu radīto tīklojumu pasaulē. Dzīve veidojas un attīstās no vietas varas, ekonomikas, kultūras, izglītības u.c. struktūrās. Tāpēc arī jautājums par personību mūsdienā pasaulē ir pietiekami diskutabls un

neskaidrs – lai noteiktu procesus, obligāta prasība nav pašpietiekamība un morālais noturīgums, bet gan jautājums: vai esiet atbilstošs noteiktu funkciju veikšanai? Protams, šī situācija nebūt nav viennozīmīga, un personības vēl joprojām ir sastopamas gan varas struktūrās, gan skolās un augstskolās. Bet neticama šķiet situācija, ja darba intervijā jautātu: Vai Jūs esat gatavs draudzībai, labvēlībai un taisnīgumam? Kritērijs mūsdienās būtu pavisam cits – spēja iekļauties struktūras vietā noteiktu funkciju veikšanai. Cilvēks kā personība galvenokārt interesē atsevišķās elitārās situācijās, kurās tiek novērtēts cilvēciskums un īpašas zināšanas.

Jautājumi izgaismo laikmetu un situāciju, kurā dzīvojam un kurā meklējam sev piemērotāko ieguldījumu sabiedrībā, izglītībā un valsts dzīvē. Antīkajā pasaulē jautātu: Vai mana dzīve un mans darbs ir atbilstošs un pienācīgs, lai es dzīvotu labu dzīvi? Mūsdienā cilvēku satrauc, kā nesabrukt, kā noturēties funkcionālajās struktūrās, kā saglabāt savu vietu un nepazaudēt sevi. Cilvēks ir kļuvis atkarīgs no birokrātiskā un visu reglamentējošā dokumentu klāsta, atskaitēm un komisijām. Darba

Neticama šķiet situācija, ja darba intervijā jautātu: Vai Jūs esat gatavs draudzībai, labvēlībai un taisnīgumam? Kritērijs mūsdienās būtu pavisam cits – spēja iekļauties struktūras vietā noteiktu funkciju veikšanai.

Foto no personīgā arhīva.

kvalitāti lielā mērā nosaka sarakstīto papīru daudzums, it kā neņemot vērā vispārzināmu atziņu, ka cilvēks var dot zināšanas citiem tad, ja pats pilnīgojas gan profesionāli, gan morāli, ka laba izglītība nav tikai zināšanas noteiktā mācību priekšmetā un šaura specializācija, bet gan vispārīga nojēga un izglītota apziņa.

20. gs. hermeneitiskās filosofijas veidotājs Hanss Georgs Gadamers (*Hans –Georg Gadamer, 1900 – 2002*) uzskatīja, ka izglītība ir viens no galvenajiem humānistiskajiem jēdzieniem, un katras domājošas būtnes pienākums pret sevi ir izglīties. Izglītota apziņa darbojas visos virzienos un tai piemīt *vispārīga nojēga*. Izglītība vistiesākajā veidā ir saistīta ar kultūru, morāli un cilvēka dabisko spēju attīstīšanu, tā ir apzināta sevis veidošana un sevis „būvēšana”, kas neļauj sarūsēt talantam. Gadamers, raksturodams izglītību, salīdzina to ar jēdzienu Bildung, kas domājams kā veidošanās, tapšana un tapšanas procesa nebeidzamais rezultāts, tādējādi izglītība ir jau dotā attīstīšana.

18. gs. Hēgelis (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 1770 – 1831*) ar izglītību domāja pacelšanos līdz vispārīgajam un spēju vienoti aptvert ne tikai ierobežotu teorētisku pasauli, bet gan cilvēka saprātīgumu kopumā. Izglītības būtība ir izveidot sevi par vispārīgāku būtni, bet nevis nodoties atsevišķajam, sīkumainajam, sadalītajam. Izglītība ir cilvēka pašizjūta un garīgā būtība, kas raksturo viņa saprašanu un zināšanas, tā izsaka attieksmi pret mākslu un morāli. Tikai tajā mirklī, kad cilvēks vairs nepakļaujas svešam prātam, var sākt runāt par nopietnu izglītību.

Neizglīto un neapgaismoto Kants (*Immanuel Kant, 1724 – 1804*) dēvēja par nepilngadīgo, kuram jāmacās domāt pašam. Kants atzīst, ka ikviena cilvēka ceļš uz apgaismību ir saistīts ar brīvību un spēju publiski izmantot savu prātu – cilvēks sevi „atrod pats savu prātu” un tiecas pēc vispārīgā un spēj orientēties pats savā domāšanā. Izglītība kā apzināta pašpilnveidošanās saistās ar cieņu pašam pret sevi, nesamierināšanos ar iepriekšdotām atbildēm un citu viedokļiem. Darbā „Atbilde uz jautājumu: Kas ir apgaismība?” Kants raksta: „Ja man ir grāmata, kas man aizstāj sapratni, dvēseļu aprūpētājs, kas man aizstāj sirdsapziņu, ārsts, kas man noteic diētu, utt., tad jau man pašam nav ko pūlēties. Man nav nepieciešams domāt, ja tik es varu samaksāt; gan jau nepatīkamo nodarbi uzņems citi.” [2.,15.] Iestigšana prasīta slinkumā nemaz tik viegli nav pārvarama – slinkuma un glēvuma pārvarēšana dažkārt ir tik grūta, ka cilvēks labprātīgi pieņem savu nepilngadību, jo tā ir ērtāk dzīvot – šajā gadījumā viņš nav ne pret vienu un,

Slinkuma un glēvuma pārvarēšana dažkārt ir tik grūta, ka cilvēks labprātīgi pieņem savu nepilngadību, jo tā ir ērtāk dzīvot – šajā gadījumā viņš nav ne pret vienu un, labprātīgi paklausot, ierobežo pats savu brīvību

labprātīgi paklausot, ierobežo pats savu brīvību: „Virsnieks saka: nevis prātojiet, bet vingrinieties! Finanšu padomnieks: nevis prātojiet, bet maksājiet! Garīdznieks: nevis prātojiet, bet ticiet!” [2.,16] Atrasties šādā paklausības stāvoklī, neļaujot brīvi darboties prātam, pēc Kanta ieskata, ir apkaunojoši attieksmē ne tikai katram pašam pret sevi, bet cilvēci kopumā – atsacīšanās no domāšanas, pēc Kanta ieskata, ir „cilvēces svētāko tiesību mīdīšana ar kājām”. Vara var atņemt brīvību runāt vai rakstīt, bet tā nevar atņemt brīvību domāt, taču jāatzīst, ka, neļaujot savas domas publiski izklāstīt citiem, prāta brīvā darbība tomēr tiek slāpēta. Iežogojot domāšanu tikai paša prāta darbībā bez iespējas komunicēties, tiek atņemta cilvēka brīvība izteikties un atklāti paust savu viedokli, un zināmā mērā to nevar nosaukt par brīvu prāta darbību.

Izglītībā svarīgi ir būt gatavam mācīties, nozīmīga ir spēja savus privātos mērķus aplūkot cita acīm. Aicinājums iegūt izglītību kādā noteiktā jomā nav tikai katra privātā lieta, bet arī kopīga atbildība – atbalstīt talantu, veicināt attīstību utt. Izglītība prasa mācēt ierobežot sevi, samierināties ar sevi un savām spējām un reizē iepazīt sevi citādā. Izglītība nebūt nav atsveināšanās no sevis, bet gan sevis iepazīšana jaunā pieredzē, tā ir kustība, kurā vienojas mākslinieciska izjūta, takts un jaunu zināšanu iegūšanas stihija.

Mūsdienās izglītība pievēršas informācijas sabiedrībai, cilvēks mazāk tiecas pēc jauna radīšanas, bet gan pēc iespējami ātrākas informācijas aprites un piekļūšanas tai. Ienāk patērēšanas fetišizācija, patērēts tiek viss: lietas, kultūra, attiecības, morāle, māksla un pat cilvēku dzīves. Mediji producē viedokļus tāpat kā tiek producētas lietas. Postmoderno laiku raksturo fragmentārisms – cilvēkam ar klasiskām vērtībām nav viegli pieņemt postmodernos nosacījumus, kuros zudusi stabilitāte un ticība vienībai un veselumam. Franču 20. gs. filosofa Liotāra (*Jean – François Lyotard, 1924 – 1998*) filosofiju vieno uzskats, ka realitāte sastāv no atsevišķiem

notikumiem, kurus nav iespējams izteikt racionālā teorijā. Politika balstās uz realitātes reprezentāciju un nevis uz pašu realitāti. Izglītība nav izņēmums – svarīgāk ir reprezentēt izglītību, nevis būt izglītotam, bet būt izglītotam nozīmē nevis zināt šauri specializētu zināšanu jomu, bet pārzināt vēsturi, kultūru, filosofiju, mākslu, valodas.

Postmodernais laikmets maina personības lomu izglītībā, bet nenoliedzami piedāvā arī jaunas iespējas. Drīzāk postmodernisma filosofija ir brīdinājums, tā attiecas uz ideju krīzes laiku, atsakās no sakārtotas pasaules un tā vietā piedāvā iepriekš neparedzamu nejausību spēli. Postmodernisma filosofija veidojas un

Postmoderno laiku raksturo fragmentārisms – cilvēkam ar klasiskām vērtībām nav viegli pieņemt postmodernos nosacījumus, kuros zudusi stabilitāte un ticība vienībai un veselumam.

attīstās 20. gs. otrajā pusē un ietiecas 21. gs. Postmodernismu raksturo atvērta sabiedrība, iespēja dzimt jaunām idejām un vērtībām – radikāls noliegums paver iespēju dzimt kaut kam stabilam un cilvēciskam.

20. gs. otrajā pusē rodas jauns jēdziens – *strukturālais cilvēks*, kas, pateicoties savai iztēles spējai, domās pārdzīvo struktūras. Strukturālisms izpaužas kā domāšanas darbība, par kuru var runāt līdzīgi kā par sirreālistisku darbību – jebkuras strukturālas darbības pamatā ir objekta radīšana tādā veidā, ka tiek noteikti šī objekta funkcionēšanas nosacījumi. Izglītība pakļaujas šādai strukturālai domāšanai, tā tiek iekļauta lielākās struktūrās ar mērķi pildīt ne tikai izglītojošu funkciju, bet arī saskaņoti funkcionēt ar citām struktūrām. Strukturāli domājošais cilvēks realitāti sadala un pēc tam sadalīto savieno no jauna, bet, vienoties realitāti no jauna, rodas pavisam cits objekts nekā tas,

kas bija sākotnēji. Veidojas jauna realitāte – strukturālā realitāte, kas pamatojas modelējošā darbībā, un šī darbība neatšķiras pēc tā, vai modelēts tiek politikā, mākslā, mūzikā, literatūrā, izglītībā, dzīvē u.c. Strukturālismā parādās īpaša mimēze – modeļi tiek atdarināta funkcija, kurai ir jākalpo. Strukturālu domāšanu bieži izmanto, lai atrisinātu samilzušus jautājumus, rakstītu attīstības stratēģijas un vadlīnijas. Viss ir argumentēts un pierādīts ideāli loģiski, un uz papīra struktūra darbojas nevainojami, taču reālā dzīvē tā īstenojas ar lielākiem vai mazākiem zaudējumiem, jo funkcijas un mērķi, kas ielikti strukturēti izstrādātā stratēģijā, nesaskan ar realitāti, un izveidojas paradoksāla situācija – dokumenti un likumi „sniedz pārskatu” viens otram par padarīto, it kā reāls cilvēks nemaz neeksistētu. Veidotais modelis rāda mums pasauli nevis tādu, kāda tā bija un realitātē varbūt vēl ir, bet gan kaut ko pilnīgi citu. Radīti jaunu kategoriju objekti, kuri nav piederīgi ne realitātes sfērai, ne racionalitātei, bet – tikai funkcionalitātei. Funkcionalitāte, kurai pakļaujas radītās struktūras, var būt gan jēdzīga (piemēram, informātika), gan bezjēdzīga, ja to attiecina uz cilvēku dzīvē, viņu personībām un reālu vadību, kurai tiešām kaut kas ir jāizdara. Lai īstenotu struktūru, atsevišķiem objektiem tiek piešķirta īpaša nozīme, tādējādi strukturālismā mainās arī izpratne par cilvēku, rodas jauna tipa cilvēki: *strukturālie cilvēki, cilvēki-apzīmētāji*.

Strukturālisms ir tikai viena no pasaules formām. Šāda pasaules forma nav ne fatāla, ne mūžīga, tā ir tikai viena no nedaudzām. Cilvēks pēc savas dabas nevar būt tikai apzīmētājs, struktūrai pakļauts un struktūrā funkcionējošs bezpersonisks subjekts, kurš maz ir ieinteresēts radīt kaut ko tiešām vērtīgu un paliekošu, jo izpilda iepriekš noteiktas un atļautas funkcijas.

Delēzs (*Gilles Deleuze, 1925 – 1995*) pamato, ka struktūra veido pati savu telpu un pati sevi pozicionē. Cilvēks ieņem tikai vietu šajā struktūrā un izpilda paredzētās funkcijas, cilvēks nevar mainīt struktūru, bet var pārvietoties tajā uz citu vietu. Struktūru visprecīzāk skaidro jēdziens *virtualitāte*. Ieraudzīt struktūru nozīmē ieraudzīt tās virtuālo eksistenci. Struktūras funkcijas ir seriālas, tās elementi atkārtojas un organizējas, veidojot noteiktu struktūras virzību. Virtuāla struktūra ir kā tukšs režģis, kurā iespējams aizpildīt kādu vietu, bet vieta ir aizpildīta tikai tādā mērā, kādā struktūra ir aktualizēta. Strukturālisms neiznīcina subjektu, bet gan liek tam pārvietoties no vienas vietas uz citu vietu. Subjektu nosaka vieta, un cilvēku aizstāj *strukturālais varonis* vai postmodernais subjekts. Šis strukturālais varonis nav personisks, nav universāls, tam nav identitātes, bet tas ar savu darbību nodrošina struktūras funkcionēšanu. Šādu struktūru darbība izpaužas dažādās pārvaldes institūcijās, politiskās varas struktūrās u. c. augsti attīstītos strukturālos veidojumos. Franču intelektuālis, kulturologs, sociologs un filozofs Žans Bodrijārs (*Jean Baudrillard, 1929 – 2007*) strukturālisma pozīciju izsaka galvenokārt ar diviem jēdzieniem – *diskurss* un *hiperrealitāte*. Diskurss parāda, kā postmodernā laikā lietas un to ražošana strukturē cilvēku, un lietas ir tās, kas nosaka cilvēka diskursu. Rodas situācija, ka ražo nevis nepieciešamo, bet gan saražotais produkts rada vajadzības. Bodrijārs skaidro pasauli un cilvēku ar dažādiem diskursiem, piemēram, cilvēka vietu sociālajā hierarhijā nosaka viņam piederošās lietas – atkarībā no tā, kādas lietas viņam pieder, tāds ir viņa statuss sabiedrībā.

Postmodernās kultūras diskursu – lietas nosaka cilvēku – raksturo hiperrealitāte. Hiperrealitāti veido simboliski elementi, tā ir

realitāte, kas dzīvo un funkcionē pēc saviem organizējošiem principiem, bet spēj ietekmēt sabiedrību, ekonomiskos procesus, izglītību un mākslu.

Postmodernajiem filosofiem ir neaizstājama nozīme sabiedrisko procesu, zinātnes, izglītības un mākslas sapratnei mūsdienās. Varētu pat teikt, ka viņi izgaismo 21. gs. sākuma sabiedrību jau vairākus gadu desmitus pirms strukturālā pieeja ir nostiprinājusies un iedzīvojusies. Kā dzīvot un nepazaudēt sevi šādā strukturāli funkcionālā režģī, kā palikt pašpietiekamam un iekšēji brīvam, dzīvojot starp divām realitātēm – struktūrām un savām personīgām vērtībām? Postmodernā filosofija cilvēku ievieto struktūrās, ļoti precīzi parādīdama, ka cilvēka patība ir apdraudēta. Zināmā mērā strukturālisms pamato kādu īpašu garīgu verdzību, kurā cilvēki, it kā pat no laba prāta, darbojas struktūrās, un viena viņu daļa ir apmierināta un saskata tajā savas dzīves pastāvēšanas vienīgus nosacījumus. Taču pedagoga personībai nepieciešama nemitīga savu zināšanu pilnveidošana un jaunu metožu apgūšana, cilvēciskums, morāls noturīgs, spēja iekļauties mūsdienu izglītības politiskajos procesos. Veidojas situācija, ka objektīvie apstākļi mūsdienās gan veicina, gan kavē personību veidošanos. Filosofijā paustās atziņas pamato, ka cilvēka patība ir neaizstājama vērtība un, lai cik attīstītas būtu izmantotās tehnoloģijas mācību procesā, tomēr skolotājs, ar kuru skolēni komunicējas un no kura mācās, cilvēciskums un citu sapratne ir tikpat nepieciešami kā e-kursi un virtuālās apmācības.

Liels paldies tiem skolotājiem, kuri līdz ar izcilu sava mācību priekšmeta zināšanu un prasīgumu pret skolēniem, ir veicinājuši iejūtību, saprašanās un klausīšanās mākslu. 🟡

Izmantotie informācijas avoti:

1. *Aristotelis. Nikomaha ētika.* – Rīga: Zvaigzne, 1985.

2. *Kants I. Atbilde uz jautājumu: Kas ir apgaismība? // Kants I. Kas ir apgaismība?* – Rīga: Zvaigzne ABC, [b. g.].